

„AUSROS“ ARCHYVINĖS MEDŽIAGOS FONDŲ APŽVALGOS

JOLITA STEPONAITIENE

ARCHYVINĖ MEDŽIAGA APIE „AUSRĄ“ LIETUVOS NACIONALINĖS MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ SKYRIUJE

Kiekvienas reiškinyt tautos, valstybės, visuomenės gyvenime — tai pirmiausia žmonės, dirbė, kūrė, aukoję savo laiką, sveikatą, pinigus idėjoms įgyvendinti. XIX a. pabaiga suvedė į vieną būrį žmones, kuriems rūpėjo lietuvių tautos išlikimas. Simtmetį išsaugoti „Aušros“ rengėjų laiška, dokumentai, nuotraukos šiandien padeda mums atkurti tas nuotaikas, sąlygas, kuriomis buvo leidžiama „Aušra“, taip pat nustatyti, kaip ji buvo vertinama praėjus dešimtmečiams. Skaitydamas to meto laiškus, stebiesi žmonių entuziazmu, noru daryti gera, stengtis daryti gerai, o kartu čia ryškus ir nusivylimas, nuoskauda dėl kitų abejingumo, priekaištų.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas didelis aušri inko Jono Sliūpo fondas (F 1). Knygnešys Juozas O. Sirvydas savo atsiminimuose apie J. Sliūpą rašė: „Dr. Sliūpo gyvenimas ir darbai yra tampriai susiję. Visu tuo laikotarpiu, kur tik pasisuksi, visur jo vardą sutiksi. Sliūpas nepriklauso sau, bet visuomenei“ (F 1—404. L. 1.).

J. Sliūpo archyvas į biblioteką pateko apie 1946 m. Jį iš J. Sliūpo namo Palangoje parvežė Juozas Rimantas, kuris turėjo Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento įgaliojimą (išduotą 1940 m. rugpjūčio 16 d.) rinkti, tvarkyti ir globoti likusias be savininkų arba savininkų blogai prižiūrimas knygas. 1948 m. fondą papildė Karolis Vairas-Račkauskas. Šio fondo chronologinės ribos yra 1879—1944 m. Dalį J. Sliūpo rankraštinių palikimo saugo jo sūnus Vytautas Sliūpas Amerikoje.

Apie visą J. Sliūpo archyvą plačiau nekalbėsime, nes jame sukaupta 65 metus apimanti medžiaga. Mus dominantys „Aušros“ dalykai atsiskleidžia J. Sliūpo korespondencijoje. Tai aušrininkų Juozo Adomaičio-Serno, Jurgio Mikšo, Martyno Jankaus ir kitų laiška.

Atskirai reikia kalbėti apie M. Jankaus laiškus. Jų fonde yra per 70, rašytų 1884—1913 m. 1884—1886 m. laiškuose tyrinėtojai ras informacijos apie „Aušros“ numerių rengimą spaudai. Vėlesniuose laiškuose daugiau kalbama apie skolas, nuoskaudas, patirtas iš kolegų leidėjų, inteligentų, kunigų.

Ypač graudus paskutinytis, 1913 m. rašytas laiškas, kuriame M. Jankus dėsto skriaudas, patirtas dėl to, kad prie „Aušros“ prisidėjo, nors

per tai šeimyna prastam „padėjime“ buvo, nei „liekarstvų“, nei valgio neturėjo už ką pirkti, „kad tų nelaimių priežastis tai mūsų pageidavimas nešti naudos savo tautai“ (F 1—179. L. 1.).

M. Jankaus laiškuose yra žinių apie „Birutės“ draugiją, žurnalus „Varpas“, „Ūkininkas“, „Apšvieta“, laikraščius „Lietuviškas Darbininkas“, „Tetulė“ Autorius rašė ir apie savo bendraminčius Joną Basanavičių, Juozą Andziulaitį-Kalnėną, Kristupą Voską, Mikelį Kybelką ir kitus.

J. Sliūpo fonde saugoma 11 spaustuvininuko Jurgio Mikšo 1884—1886 m. rašytų laiškų (F 1—146). 1885 m. rugsėjo 2 d. laiške J. Sliūpui J. Mikšas džiaugėsi: „Mes už keleto dienų savo spaustuvę, lietuviškiems raštams prirengtą turėsime. Ir „tada suvienytomis sylomis ir proce be pelno!“ eis mūsų darbas ant tėvyniškojo lauko. Tada kitaip mūsų priešininkai į mus pražiurs!“ (F 1—146. L. 5.). Sis saugojimo vienetas tyrinėtojus sudomins dar ir tuo, kad jame yra M. Jankaus pasirašytos sąskaitos J. Sliūpui už „Aušrą“, kalendorius, knygas. J. Mikšo laiškuose yra užuominų apie ateities planus, knygų leidimą jo spaustuvėje.

Iš šio laikotarpio dar minėtinas Jono Spudulio-Gailučio laiškas (1884), kuriame aprašomi studentų lietuvių ir Lietuvos lenkų nesutarimai Peterburge. „Aušra“ šiame laiške tik cituojama (F 1—108). Juozo Adomaičio-Serno laiškuose apie „Aušrą“ rašoma mažai. Vėlesniuose laiškuose daugiau kalbama apie jo bendradarbiavimą kituose leidiniuose (F 1—110).

Siame fonde saugoma ir kitų aušrininkų dokumentų, tačiau tai jau vėlesni laiskai, t. y. rašyti po 1886 m., kai „Aušra“ jau nebuvo leidžiama. Galima būtų paminėti Stanislovo Didžiulio 1910 m. rašytą laišką iš Karabulos (Jenisejaus apskr.). Laiške autorius prisimena, kaip išsisukinėjo iš policijos, kai gabelno siuntinius su laikraščiais ir knygomis „Aušros“ laikais, ir kaip policija jam atkeršijo progai pasitaikius (F 1—201. L. 2.).

Svarbūs dokumentai — J. Sliūpo autobiografijos (autobiografiniai straipsniai), kuriose išryškėjo paties J. Sliūpo požiūris į to meto aplinką ir įvykius. Viena jų rašyta 1942 m. Autobiografijos pradžioje yra turinys, iš kurio matyti, kad būta sumanymo parengti didelį darbą iš 15 dalių, tačiau išlikusios tik pirmosios trys. Sis saugojimo vienetas, kaip ir visas fondas, aprašytas 1948 metais, ir aplanke pažymėta, kad „veikalėlis nebaigtas“ (F 1—18). Nesigilindami į J. Sliūpo biografijos faktus, pateikiame vieną citatą apie tai, kas paskatino J. Sliūpą imtis visuomeninės veiklos: „Taip-gi lenkų jaunimo patrijotiškumas man smigo į akis: jis turėjo savo biblioteką ir atlaikydavo (slaptus) susirinkimėlius, o lenkų ponija keldavo pobūvius su šokiais ir užkandžiais bent kelis kartus metams. Mes-gi lietuviai, nors buvome mokinių ir šiaip šeimų būrelis, nieko neturėjome, dėlto, kad mūsų tarpe nebuvo turtingesnių ir mokytesnių žmonių, katalikų bažnyčioje buvo sakomi lenkų ir latvių kalboje pamokslai, o mūsų kapelionai nei mokiniams nesakydavo liet. pamokslų, o ir gim-

nazijoje viską dėstė tai lenkiškai, tai vokiškai [...], nors lenkų ten vos tik keli tebūdavo, o visi kiti lietuviai“ (F 1—18. L. 6). Beje, „Aušrai“ šioje biografijoje skirta vos keli sakiniai (F 1—18, L. 12).

Kitas autobiografinis dokumentas yra J. Sliūpo straipsnis knygelei „Aušrininkas Jonas Sliūpas“ (K., 1934). Siame straipsnyje autorius aprašo savo ir M. Jankaus nuotykius bėgant nuo žandarų iš Bitėnų 1884 m. Tuos įvykius, kupinus pavojų ir rizikos, J. Sliūpas piešia linksmai ir įdomiai.

Ne be J. Sliūpo įtakos aušrininkai „susikilo“, nesutardami tikybos ir politikos klausimais. Dėl to galima suprasti ir J. Sliūpo nuotaiкас ir vertinimus jau po daugelio metų: jo manymu, nebuvo įvertintas kitų „Aušros“ leidėjų indėlis. J. Sliūpas dažnai mini Martyno Serniaus pavarde. M. Sernius „buvo verpete, apie kurią sukosi visa „Aušros“ pradžia, jis ir Vištalis irgi pinigų daugiau įnešė negu Dr. B. (Basanavičius — aut. pastaba). Už tai prasilenkia su teisybe visi tie, kurie Dr. B. stato „Aušros“ leidėju esant“ (F 1—17. L. 33—34).

Kalbant apie spaustuvininką Martyną Jankų, reikia paminėti V. Biržiškos surinktą „Medžiagą lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. Martyno Jankaus archyvas“ (F 32—7). Tai M. Jankaus susirašinėjimų su Kostu Stikliumi, Vydūnu, Jonu Stuku, Jonu Sliūpu ir kitais laiškų nuorašai, daryti apie 1926 m. Gaila, kad V. Biržiška nenurodo, kur yra tų laiškų originalai.

Lietuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas ir aušrininko J. Basanavičiaus fondas (F 43), tačiau su „Aušra“ susijusių dokumentų jame nėra. Siame fonde sukaupti jau vėlesni (po 1900 m.) dokumentai. Čia ras medžiagos tyrinėtojai, besidomintys J. Basanavičiaus veikla Lietuvių mokslo draugijoje.

Tarp „Aušroje“ spausdintų straipsnių autorių minima Mikalojaus Akelaičio pavarde. Pavienių rankraščių fonde (F 130) saugomas 1883 m. vasario 27 d. M. Akelaičio laiško fotokopijos (originalas yra Lenkų bibliotekose Paryžiuje) (F 130—2291. L. 29—40). Manoma, kad šios kopijos į biblioteką pateko per M. Urbšienę-Mašiotaitę. 1931—1933 m. ji dirbo Paryžiuje ir bibliotekose rinko medžiagą lituanistikos bibliografijoms. Augustino Janulaičio paskatinta M. Urbšienė bandė surasti Paryžiuje M. Akelaičio vaikus. Išlikęs sąrašas asmenų, kurie galėjo turėti M. Akelaičio laiškus, tarp jų ir „Aušros“ laikotarpio (F 14—528).

Minėtinas ir Kazio Papeckio neišspausdinto straipsnio „Naujos žinios apie [Mikalojaus] Akelaičio rankraščius“ rankraštis (F 118—38). Autorius, aptardamas „Kurniko bibliotekos Zigmunto Celichovskio laikų bibliotekinio archyvo katalogą (1869—1923 m.)“, kurį parengė Stanislovas K. Potockis, Leonardo Niedzwieckio rankraščių katalogo kontekste rašo ir apie M. Akelaičio rankraščius.

Kitų „Aušros“ veikėjų dokumentų nedaug, todėl atskirai jų neapartasime. Išskirtina Silvestro Gimžausko asmenybė. Antanas Miškinis straips-

nyje „Žmonių švietėjas ir poetas Silvestras Gimžauskas (45 mirties metinėms)“, atkreipdamas dėmesį į tai, kad S. Gimžauskas buvo pirmasis švietėjas Vilniaus krašte, rašė: „Jam tad, pirmajam tose apylinkėse žmonių švietėjui gimtąja, lietuvių kalba teko pakelti ir bažnytinės vyriausybės ir kolegų konfratūrų (vadinasi kunigų) didelė nemalonė — kam šis žmogus toks doras, toks žmonių mylimas drįsta drumsti nusistovėjusią tylą, t. y. savo darbu stoja skersai kelią lenkinimui. Jam, Silvestrui Gimžauskui, ar tik ne pirmajam lenkai bus prisegę litvomano vardą. Ir kaip gi kitaip galėjo būti: dar prieš „Aušrai“ iš Prūsų pasirodant, Silvestras Gimžauskas raštais, sąmoningai, ėmė skiepyti meilę lietuvybei — savo gimtai žemei ir kalbai“ (F 36—31. L. 1). Lietuvos nacionalinės bibliotekos rankraštyne saugoma S. Gimžausko surinkta medžiaga apie Palūšę; ją siuntė Kazimiero Strazdo ir Adolfo Vegėlės spaustuvei Vilniuje (PR—1273). Eduardo Volterio fonde yra S. Gimžausko 1886 m. rašytas laiškas, kuriame pastarasis mi i „neprietelius“, trukdančius jam dirbti (F 17—107).

Spausdintas „Aušros“ žodis paliko ženklą lietuvių tautos istorijoje, sunkus triūsas nenuėjo veltui.